

УДК 343.1

О. Г. Шило, кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту вивчення проблем злочинності НАПрН України, м. Харків

РОЗУМНИЙ СТРОК ПРОВАДЖЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

У статті аналізуються актуальні питання, пов'язані із встановленням строків провадження в кримінальному процесі, оптимізацією існуючих строків на досудових стадіях та визначенням розумного строку провадження в стадії судового розгляду.

Ключові слова: *строк провадження; розумний строк; критерії визначення строку.*

У період реформування кримінально-процесуального законодавства України, гармонізації його з європейськими стандартами в галузі прав людини та здійснення правосуддя одним із найактуальніших є питання створення належних умов для реалізації права кожного на справедливий суд упродовж розумного строку. В юридичній науці воно постійно привертає увагу фахівців: його різні аспекти досліджено в роботах Ю. М. Грошевого, О. А. Банчука, О. М. Дроздова, С. О. Заїки, О. О. Куйбіди, Л. М. Лобойка, В. Т. Маляренка, О. Р. Михайленка, О. Б. Прокопенка, О. І. Рабцевич, С. А. Солоткого, С. Б. Фоміна, В. М. Філатова, С. В. Шевчука, М. Є. Шумила та ін. Проте незважаючи на досить ґрунтовну наукову розробку, законодавче вирішення цієї проблеми не може бути визнане достатнім, у зв'язку з чим необхідним вбачається звернення до її аналізу.

Значення гарантії розумного строку в кримінальному судочинстві відповідно до практики Європейського Суду полягає в тому, що обвинувачений, якщо не вчинював кримінального діяння, повинен мати можливість виправдати себе без зволікань, тоді як обвинувачений, вина якого доведена, не повинен піддаватися додатковому покаранню у формі надмірних зволікань з розглядом його справи,

що може мати негативні наслідки для його інших прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод¹. Невиправдане зволікання із здійсненням кримінального провадження практично дорівнюється відмові у правосудді. *Justitia debet esse celeris, quia dilation est quaedam negation*, що в перекладі з латинської означає «правосуддя має бути скорим, адже зволікання є видом відмови». Оскільки право на судовий розгляд упродовж розумного строку є невід'ємним елементом права на судовий захист, то його порушення призводить і до порушення права на судовий захист, що тягне моральні страждання управомоченого суб'єкта. При цьому важливо підкреслити, що розумний строк провадження по кримінальній справі має однакове значення як для забезпечення прав та законних інтересів обвинуваченого (підсудного), так і потерпілого, який потребує якнайшвидшого поновлення порушених прав та відшкодування шкоди, завданої злочином.

При розгляді скарг на порушення вимоги розумного строку перед Європейським Судом, як правило, постають два основних питання: який саме період брати до уваги для оцінки дотримання вимоги розумного строку; чи був такий період розумним у сенсі ст. 6 Конвенції.

Зважаючи на те, що в кримінальному процесі його складовою частиною є досудове провадження, в якому право на судовий захист також реалізується у специфічних процесуальних формах, питання стосовно періоду, який береться до уваги при оцінці дотримання розумного строку і відповідно сумлінності, ретельності та оперативності виконання компетентними органами своїх обов'язків, вирішується Судом по-різному, залежно від конкретної справи. Так, у Рішенні «Меріт проти України» зазначається, що в кримінальних справах «розумний строк», передбачений п. 1 ст. 6 Конвенції, починається з того часу, коли особі було пред'явлено обвинувачення; це може статись як до моменту розгляду справи в суді, так і з дня арешту, дня, коли відповідна особа була повідомлена, що проти неї висунуте обвинувачення у справі, або з дня, коли було розпочате попереднє слідство. «Обвинувачення» відповідно до положень п. 1

¹ Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції / С. Шевчук. – Вид. 3-тє. – К. : Реферат, 2010. – С. 309–310.

ст. 6 Конвенції може бути визначено як «офіційне повідомлення, надане особі уповноваженими представниками влади в підтвердження того, що вона вчинила злочин». Щодо закінчення строку в кримінальних справах період, передбачений п. 1 ст. 6, включає все провадження у справі, в тому числі процес апеляції¹. Виходячи із положень даного рішення, а також інших рішень Євросуду з цього питання («Еклє проти Німеччини» від 15.07.1982 р., «Антоненков та інші проти України» від 22.11.2005 р. тощо), тривалість провадження у кримінальній справі для цілей ст. 6 Конвенції розпочинається з моменту винесення постанови про притягнення як обвинуваченого чи затримання особи за підозрою у вчиненні злочину і закінчується винесенням остаточного рішення. При цьому період розгляду кримінальної справи не ділиться на стадії досудового слідства та судового розгляду й аналізується з точки зору його розумності в цілому.

Практика Європейського Суду свідчить про те, що значна частина скарг, які надходять до нього, стосуються саме порушення розумного строку, невинуватого зволікання з вирішенням справи (12 % рішень Європейського Суду з прав людини щодо України складають скарги на тривалі судові розгляди)², хоча й аксіоматичним, як вище зазначалося, є твердження про те, що затяжне правосуддя дорівнюється відсутності правосуддя, а здійснення правосуддя в розумний строк є важливою складовою принципу правової визначеності як одного з аспектів верховенства права, який охороняє стабільність суспільних відносин, оскільки учасники процесу повинні мати можливість передбачити, коли може закінчитися провадження по їх справі. Недостатність передбачуваності викликає почуття розчарування та безпорадності і, як наслідок, — знижує авторитет судової влади.

До оцінки тривалості провадження Суд застосовує гнучкий механізм, при цьому критерії оцінювання розумності строку роз-

¹ Справа «Меріт проти України» (заява № 66561/01) : Рішення Євросуду з прав людини від 30 берез. 2004 р. // Офіц. вісн. України. – 2004. – № 30. – Ст. 2059.

² Доповідь Голови Верховної Ради України Володимира Литвина на загальних зборах Національної академії правових наук України 24 вересня 2010 р. «Європейська конвенція про захист прав людини та завдання юридичної науки в Україні» // Голос України. – 2010. – 25 верес. (№ 179). – С. 2–3.

гляду справи є однаковими для всіх категорій справ — кримінальних, цивільних, господарських чи адміністративних. Такими критеріями є: складність справи; поведінка заявника; поведінка органів державної влади. Ретельність та оперативність, з якою діяли компетентні органи держави, завжди враховуються Судом при оцінці дотримання стандарту «розумного строку» (Рішення у справі «Екле проти Німеччини» від 15 липня 1982 р.)¹.

Аналіз рішень Євросуду з даного питання, які прийнято стосовно України, дозволяє констатувати, що відповідальність держави за затягування провадження у справі, як правило, настає в разі допущення значного періоду невинуватеної неактивності (бездіяльності), а саме — зволікання із проведенням слідчих дій, призначення судових засідань з великими інтервалами, затягування при переданні справи з одного суду до іншого, невжиття судом заходів для дисциплінування сторін у справі, дії яких обумовлюють збільшення строку, повторне направлення справи на додаткове розслідування. Неодноразові направлення справи на додаткове розслідування з того самого кримінального провадження досить часто стосуються справ, в яких особа заявляє про застосування щодо неї незаконних методів проведення дзнання або досудового слідства (Рішення у справі «Спінов проти України» від 27 листопада 2008 р.², «Олексій Михайлович Захаркін проти України» від 24 червня 2010 р.³).

При оцінці складності справи враховуються обсяг обвинувачення, кількість учасників кримінального провадження, необхідність проведення експертиз, отримання міжнародної правової допомоги тощо. Поведінка учасників процесу оцінюється з урахуванням належного виконання ними своїх обов'язків. При цьому використання процесуальних прав, зокрема заявлення клопотань, скарг, не може розцінюватися як перешкоджання здійсненню провадження за винятком тих випадків, коли йдеться про зловживання правом.

¹ Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини / С. Шевчук. — К. : Реферат, 2002. — С. 227–228.

² Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Спінов проти України» від 27.11.2008 р. // Юрид. вісн. України. — 2009. — 17–23 січ. (№ 3 (707)). — С. 12.

³ Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Олексій Михайлович Захаркін проти України» від 24.06.2010 р. // Юрид. вісн. України. — 2010. — 9–15 жовт. (№ 41). — С. 29–32.

Дії органів, які здійснюють досудове провадження, та суду є такими, що порушують вимогу розумного строку у випадках допущення періодів необґрунтованої бездіяльності (неактивності), причини якої мають з'ясовуватися у кожному провадженні.

З огляду на сказане з метою забезпечення права на справедливий суд у розумний строк в галузі кримінального судочинства кримінально-процесуальне законодавство України потребує глибокої модернізації, зокрема, стосовно: запровадження спрощених процедур як на досудовому провадженні (медіації та інших видів угод), так і судового розгляду кримінальних справ; оптимізації заходів забезпечення явки на виклик суду учасників кримінального провадження; скасування інституту повернення справи на додаткове розслідування з мотивів неповноти або неправильності досудового слідства; введення строків судового розгляду кримінальних справ; підвищення ефективності апеляційного провадження і усунення практики невинуватого повернення справ на новий судовий розгляд; запровадження процедури компенсації за порушення права на справедливий суд упродовж розумного строку.

Важливість гарантії розгляду справ упродовж розумного строку зумовила вироблення позиції Європейського Суду щодо необхідності існування у національному праві спеціальних правових інструментів, за допомогою яких особа могла б оскаржити тривалість провадження та вжити заходів, спрямованих на його прискорення. Так, у справі «Кудла проти Польщі» Суд констатував порушення ст. 13 Конвенції, оскільки заявник не мав у своєму розпорядженні ефективного національного засобу правового захисту, за допомогою якого він би міг відстояти своє право на судовий розгляд справи упродовж розумного строку¹. Наслідком відсутності відповідних національних правових механізмів стало те, що заявник не зміг отримати компенсації за порушення свого права. Аналізуючи це питання, О. А. Банчук та Р. О. Куйбіда констатують, що після прийняття Європейським Судом цього рішення багато європейських країн вже почали формувати механізми захисту прав осіб від над-

---

¹ Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Кудла проти Польщі» від 26 жовтня 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.coe.kiev.ua/hr/case/39.html>.

мірної тривалості розгляду справ у національних судах з метою приведення внутрішнього законодавства у відповідність до вимог Конвенції. На виконання зазначеного рішення у Польській Республіці прийнято Закон «Про порушення права сторони на розгляд справи без необгрунтованої затримки судового розгляду», в Італії діє так званий Закон Пінто, який передбачає національні засоби захисту у разі порушення розумної тривалості судового розгляду. Згідно з цими законами заява про відшкодування шкоди, завданої порушенням строку розгляду справи, подається до суду вищого рівня щодо того судового органу, який допустив стверджуване порушення. Питання про порушення строків розгляду справи судами вищого рівня вирішують безпосередньо ці самі суди. За наслідками розгляду справи суд може ухвалити рішення про задоволення вимог та визнання факту порушення строків розгляду справи та відшкодування особі завданої шкоди¹.

З метою забезпечення права на суд упродовж розумного строку прийнято також Закон Російської Федерації від 30.04.2010 р. № 68-ФЗ «О компенсации за нарушение права на судопроизводство в разумный срок или права на исполнение судебного акта в разумный срок»², яким започатковано внутрішньодержавний механізм правового захисту від порушення права на суд у розумний строк. Закон передбачає компенсацію за порушення цього права в усіх видах судочинства. Стосовно кримінального судочинства право на компенсацію мають підозрювані, обвинувачені, підсудні, засуджені, виправдані, потерпілі, цивільні позивачі та цивільні відповідачі при порушенні їх права на справедливий суд упродовж розумного строку. Компенсація присуджується за умови, що порушення права відбулося з причин, що не залежать від заявника, за винятком надзвичайних або нездоланних обставин. Присудження компенсації не залежить від наявності або відсутності вини суду, органів кримінального переслідування, органів, на які покладено обов'язок ви-

¹ Банчук О. А. Вимоги статті 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод до процедури здійснення судочинства / О. А. Банчук, Р. О. Куйбіда. – К. : ІКЦ «Леста», 2005. – С. 39–40.

² О компенсации за нарушение права на судопроизводство в разумный срок или права на исполнение судебного акта в разумный срок : Закон Рос. Федерации от 30.04.2010 г. № 68-ФЗ // Рос. судья. – 2010. – № 7. – С. 35–37.

конання актів суду. До осіб, з вини яких допущено порушення права, можливе пред'явлення регресного позову. Заяву про присудження компенсації розглядає суд загальної юрисдикції, якщо порушення права викликано довгим судовим розглядом у суді загальної юрисдикції або тривалим досудовим провадженням по кримінальній справі. Заява подається у шестимісячний строк з дня набуття законної сили вироком чи постановою суду або іншим рішенням, яким закрито кримінальне судочинство. У разі встановлення підозрюваного або обвинуваченого заява про присудження компенсації може бути подана до закриття кримінального переслідування або до набрання законної сили вироком суду, якщо тривалість провадження по кримінальній справі перебільшила чотири роки і заявник раніше звертався із заявою про прискорення розгляду справи в порядку, передбаченому КПК РФ. Компенсація за порушення права на судочинство у розумний строк присуджується за рахунок коштів федерального бюджету. Судове рішення про присудження цієї компенсації підлягає негайному виконанню.

У зв'язку з прийняттям даного Закону в Російській Федерації прийнято також Федеральний закон від 30.04.2010 р. № 69-ФЗ «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в связи с принятием Федерального закона «О компенсации за нарушение права на судопроизводство в разумный срок или права на исполнение судебного акта в разумный срок»¹. Відповідно до даного Закону КПК РФ доповнено новою статтею 6-1 «Разумный срок уголовного судопроизводства». На наш погляд, такий крок законодавця РФ є виправданим, адже в РФ, як і в Україні, порушення права на справедливий суд упродовж розумного строку набуло надзвичайно поширеного характеру².

¹ О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в связи с принятием Федерального закона «О компенсации за нарушение права на судопроизводство в разумный срок или права на исполнение судебного акта в разумный срок»: Федерал. закон Рос. Федерации от 30.04.2010 г. № 69-ФЗ // Рос. судья. – 2010. – № 7. – С. 38–47.

² З метою перешкодження практиці порушення строку розгляду справ Верховний Суд України видав окремого листа «Щодо перевищення розумних строків розгляду справ» [Електронний ресурс]: Лист Верхов. Суду України головам апеляц. судів від 25 січ. 2006 р. № 1-5/45. – Режим доступу: <http://www.helsinki.org.ua/index.php?id=1156767868>.

Зважаючи на це, уявляється, що і КПК України слід доповнити новою статтею, яка визначає засаду кримінального провадження, що полягає у здійсненні його впродовж розумного строку. У ній з урахуванням практики Європейського Суду з прав людини необхідно передбачити: вимогу розумного строку кримінального провадження; період провадження, який береться до уваги при оцінці дотримання розумного строку; критерії, за допомогою яких оцінюється строк провадження; оперативний механізм прискорення провадження по справі, який має бути доступним його учасникам. Таку статтю передбачено у проекті Кримінального процесуального кодексу України, підготовленого Національною комісією із зміцнення демократії та утвердження верховенства права (ст. 26 «Розумні строки кримінального провадження»). У частині 1 цієї статті зазначається, що кожен має право, щоб обвинувачення стало предметом судового розгляду в найкоротший строк або відповідне кримінальне провадження було закрито. Це формулювання, на наш погляд, потребує певного коригування, оскільки за змістом права на справедливий суд упродовж розумного строку особі має бути забезпечено не тільки те, щоб обвинувачення стало предметом судового розгляду в найкоротший строк, а й те, що саме кримінальне провадження, в тому числі і його судовий розгляд та апеляційне провадження, також відповідали цьому стандарту. Тому більш коректним вбачається закріплення в законі імперативної норми щодо здійснення в розумний строк усього кримінального провадження.

Викладене дає підстави для пропозиції передбачити в Загальній частині КПК серед засад кримінального судочинства нову статтю «Здійснення кримінального судочинства у розумний строк», у якій має бути закріплено, що кримінальне судочинство здійснюється в розумний строк; критеріями для визначення розумності строку є:

- фактична та правова складність кримінальної справи;
- добросовісність учасників кримінального судочинства по виконанню своїх процесуальних обов'язків та реалізації прав;
- сумнісність особи, яка здійснює дізнання, органу дізнання, слідчого, начальника слідчого відділу, прокурора, судді та суду при виконанні покладених на них процесуальних обов'язків; при

визначенні розумності строку кримінального судочинства до уваги береться період з початку здійснення кримінального переслідування до набуття вироком або постановою суду законної сили; обставини, які пов'язані із організацією роботи органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду, не беруться до уваги як причина порушення розумного строку кримінального судочинства; кримінальне провадження щодо підозрюваного або обвинуваченого, який тримається під вартою, а також щодо неповнолітніх має бути здійснено невідкладно і розглянуто в суді першочергово; здійснення в розумний строк досудового провадження забезпечується слідчим та прокурором, а судового розгляду кримінальної справи — судом.

У контексті проблеми, що розглядається, не можна обійти мовчанням й те, що, на відміну від КАС та ЦПК, чинний КПК взагалі не встановлює строків судового розгляду кримінальних справ. Згідно з ч. 1 ст. 122 КАС адміністративна справа має бути розглянута і вирішена протягом розумного строку, але не більше місяця з дня відкриття провадження у справі, якщо інше не встановлено цим Кодексом. Справи щодо прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби розглядаються та вирішуються протягом розумного строку, але не більше двадцяти днів з дня відкриття провадження у справі. Стаття 157 ЦПК також містить досить конкретні положення з цього питання — суд розглядає справи протягом розумного строку, але не більше двох місяців з дня відкриття провадження у справі, а справи про поновлення на роботі, про стягнення аліментів — протягом одного місяця. У виняткових випадках за клопотанням сторони з урахуванням особливостей розгляду справи суд ухвалою може подовжити розгляд справи, але не більше як на п'ятнадцять днів. При цьому слід звернути увагу на те, що Законом України від 07.07.2010 р. про внесення змін до зазначених законодавчих актів у зв'язку із прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» строки судового розгляду в цивільному та адміністративному судочинстві скорочено. Відповідно виникає питання щодо причин відсутності строків судового розгляду кримінальних справ у КПК.

Аргументи стосовно особливої складності кримінальних справ або їх більшого обсягу порівняно із цивільними справами не вба-

чаються переконливими, адже кожна справа відрізняється своєю індивідуальністю та специфічністю фактичних обставин, а відтак — складністю доказування. На наш погляд, причиною відсутності в КПК строків судового розгляду кримінальних справ є недосконалість законодавства, яка має бути усунена комплексним вирішенням даного питання, що включає не тільки запровадження строків судового розгляду кримінальних справ та порядку їх продовження, а й оптимізацію заходів, спрямованих на забезпечення явки учасників судового розгляду. Тому на підтримку заступують пропозиції науковців стосовно введення строків судового розгляду кримінальних справ¹. Ми погоджуємося з позицією С. Б. Фоміна щодо встановлення в законі: строків судового розгляду справи, порядку їх продовження і підстав зупинення плинину; максимальних строків, на які може бути відкладено судовий розгляд кримінальної справи у випадках, передбачених ч. 1 ст. 280 КПК: у зв'язку з необхідністю вжити заходи для виклику осіб, що не з'явилися в судові засідання — не більше ніж на 10 діб, у зв'язку з витребуванням нових доказів — не більше ніж на 1 місяць; збільшення розміру штрафних санкцій за неявку свідків і потерпілих до суду без поважних причин і за злісне ухилення від явки до суду (вони повинні бути співвіднесені з витратами, пов'язаними з перенесенням слухання справи)². Тривалість судо-

¹ Філатов В. М. Застосування норм міжнародних договорів і рішень Європейського суду з прав людини у кримінальному судочинстві / В. М. Філатов, С. А. Солоткий // Вісн. Верхов. Суду України. – 2004. – № 7 (47). – С. 34; Фомін С. Б. Строки у кримінальному судочинстві: поняття, класифікація та функціональне призначення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. Б. Фомін ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – С. 13; Заїка С. О. Строки у кримінальному процесі України в контексті європейських стандартів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. О. Заїка ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2006. – С. 14; Дроздов О. М. Значення розумних строків судового розгляду у стадії перегляду судових рішень в порядку виключного провадження у кримінальному судочинстві України / О. М. Дроздов // Правове забезпечення оперативно-службової діяльності: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення : матеріали постійно діючого наук.-практ. семінару, 28 трав. 2010 р.; м. Харків. – Х. : ТОВ «Оберіг», 2010. – С. 172–177.

² Фомін С. Б. Строки у кримінальному судочинстві: поняття, класифікація та функціональне призначення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С. Б. Фомін ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2003. – С. 13.

вого розгляду конкретної кримінальної справи залежить від її обсягу, складності і з урахуванням цього охоплює час, що є необхідним для вчинення процесуальних дій, які мають значення для правильного її вирішення.

На особливу увагу в контексті проблеми, що розглядається, заслуговує механізм прискорення заінтересованою особою строку судового розгляду кримінальної справи, який передбачено КПК РФ в редакції Закону від 30.04.2010 р.: якщо після надходження до суду справа тривалий час не розглядається і судовий процес затягується, заінтересовані особи мають право звернутися до голови суду із заявою про прискорення розгляду справи. Така заява розглядається головою суду в строк не пізніше 5 діб, і за результатами розгляду він виносить мотивовану постанову, в якій може бути встановлено строк судового розгляду, а також передбачено інші процесуальні заходи, спрямовані на прискорення процесу (ст. 6-1).

Упровадження зазначених положень у національне кримінально-процесуальне законодавство України сприятиме не тільки забезпеченню прав учасників процесу, а й гармонізації національної правозахисної системи з європейською, що повинно призвести до зниження кількості звернень українців до Європейського Суду з прав людини з підстав порушення права на справедливий суд упродовж розумного строку.

В статье анализируются актуальные вопросы, связанные с установлением сроков производства в уголовном процессе, оптимизацией существующих сроков в досудебных стадиях и определением разумного срока производства в стадии судебного разбирательства.

Actual 'ni questions, related to establishment of terms of realization in a criminal process, are analysed in the article, by optimization of existent terms on the pre-trial stages and decision of clever term of realization in the stage of judicial trial.

Рекомендовано до опублікування відділом дослідження проблем слідчої, прокурорської та судової діяльності ІВПЗ НАПрН України (протокол № 9 від 11 листопада 2010 р.).

Рецензент — кандидат юридичних наук

Н. В. Глинська.